

Negativní antropologie Carla Schmitta

Petr Slováček

SLOVÁČEK, P.: Negative anthropology of Carl Schmitt. *Studia Aloisiana* 2, 2021. The article focuses on the possible sources and forms of Schmitt's description and interpretation of the developments in European thought of the Modern Age including the consequences these developments have brought for the way of understanding the human being in a changed situation. The presented analysis limits itself to Schmitt's texts which were published before 1933, taking into account his personal notes and diaries. In the article, the author aims to demonstrate that in order to understand Schmitt's anthropological position, it is essential to account for its development, which initially bears traces of the Christian tradition, though it is later reshaped by the application of political theology as a sociology of political concepts. This development culminates in proposing the concept of the political associated with an anthropology which could be referred to as negative.

Key words: Carl Schmitt, modern man, Christianity, Catholicism, political theology, politics, negative anthropology.

Úvod

V předkládaném textu se zaměříme na jeden z aspektů Schmittova díla, kterým je otázka moderního člověka a moderního vývoje, tedy na Schmittovu antropologii, již je nutno, pokud vezmeme v potaz Schmittovu politickou teologii, takto historicky vymezit. K problematice budeme přistupovat z několika směrů, a to pomocí přiblížení Schmittovy výchozí situace, která je pro interpretaci Schmittovy vlastní intelektuální pozice užitečná, a pomocí analýzy několika základních problematických okruhů, jež bychom mohli řadit k tzv. velkým schmittovským tématům. Tento přístup k problematice moderní doby a moderního člověka je ospravedlnitelný především proto, že i když je podstatná část Schmittovy tvorby orientována právně, její smysl se v teorii práva vyčerpává jen zčásti.¹ Teorie práva a právněteoretické analýzy Carla Schmitta jsou sice co do významu v centru jeho zájmu, nicméně jsou založeny na

¹ MEHRING, R.: *Pathetisches Denken. Carl Schmitt Denkweg am Leitfaden Hegels: Kaatholische Grundstellung und antimarxistische Hegelsstrategie*. Berlin : Duncker und Humblot, 1989, s. 62.

hlubších antropologických předpokladech, a to jak filosofického, tak teologického charakteru.²

1. Společenské podmínky a východiska tvorby Carla Schmitta

V zápiscích z let 1947 – 1951 *Glossarium* Schmitt charakterizuje své dílo jako „zápas o katolické zosřnění“.³ Otázka, zda se v tomto poválečném textu, který byl publikován posmrtně až v roce 1991, jedná o sebestylizaci a součást strategie vlastní obhajoby či mytologizace nebo o potvrzení perspektivy, z níž bychom mohli Schmittově dílu jako celku rozumět, je dnes stále otevřená.⁴ Bez ohledu na to, že jednoznačnou odpověď na otázku skutečného charakteru Schmittova katolictví či křesťanství nelze podat, je nutné problematiku samotnou vzít vážně, neboť na jejím pozadí budeme moci jeho kritiku moderní doby a moderního člověka, tudíž hlavní fasety Schmittovy antropologie, lépe posoudit.⁵ Zároveň pak není bez významu, že Schmitt vychází ze specifického katolického prostředí v Německu konce 19. století, s nímž také sdílí několik společných vlastností (stereotypů a strategií), které nejsou závislé na tom, jak budeme hodnotit jeho vnitřní přesvědčení. Jinak také řečeno, období Schmittovy socializace a formace spadá časově do přelomu 19. a 20. století a společensky do katolické části německé společnosti, konkrétně do katolické plettemberské enklávy v Porýní-Vestfálsku.⁶

Co si tedy Schmitt z tohoto prostředí odnáší? Především je to směsice pocitu méněcennosti a ohrožení katolíků v silně protestantském prostředí spolu s negativně vnímaným ekonomickým rozvojem z jedné strany a pocitu výlučnosti ze strany druhé.⁷ Schmittovy deníky z let 1912 – 1915 dokládají, o jak problematičtější dědictví se jednalo.⁸ Pocit výlučnosti

2 MEIER, H.: *Carl Schmitt and Leo Strauss. The Hidden Dialogue*. London: The University of Chicago Press, 2005, s. 37 – 65.

3 SCHMITT, C.: *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947 – 1951* (Hrsg. E. von Medem). Berlin: Duncker & Humblot, 1991, s. 165, 131. WILHELM, K.: Im Schatten des Leviathan – Carl Schmitt und Konrad Weiß. In: Wacker, B. (Hrsg.), *Die eigentlich katholische Verschärfung ... Konfession, Theologie und Politik im Werk Carl Schmitts*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1994, s. 89 – 114.

4 GROH, R.: *Carl Schmitts gnostischer Dualismus. Der boshafte Schöpfer dieser Welt hat es so eingerichtet (...)*. Berlin: LIT, 2014, s. 5, 34. FABER, R.: Carl Schmitt, der Römer. In: Wacker, B. (Hrsg.), *Die eigentlich katholische Verschärfung. Konfession, Theologie und Politik im Werk Carl Schmitts*. München, Wilhelm Fink Verlag, 1994, s. 259. MOTSCHENBACHER, A.: *Katechon oder Großinquisitor? Eine Studie zu Inhalt und Struktur der Politischen Theologie Carl Schmitt*. Marburg: Tectum Verlag, 2000. QUARITSCH, H.: *Positiones und Begriffe Carl Schmitts*. Berlin: Duncker & Humblot, 2010, s. 12 – 13.

5 BÖCKENFÖRDE, E. W.: Rezension des Werkes von Hasso Hofmann, *Legalität und Legitimität. Der Weg der politischen Philosophie Carl Schmitts*. DÖV 19, 1967, s. 689. ŠAJDA, P.: O epistemologické výhode porazených: C. Schmitt a R. Kosselleck. In: *Filozofia* 2017, roč. 72, č. 10, s. 791.

6 HÜSMERT, E.: Carl Schmitt in Plettenberg. *Archivpflege in Westfalen und Lippe*, 1997, č. 6, s. 3 – 6.

7 HERTWECK, F., KISOUDIS, D.: „Solange das Imperium da ist.“ *Carl Schmitt im Gespräch mit Dieter Groh und Klaus Figgé 1971*. Berlin: Duncker & Humblot, 2010, s. 29.

8 SCHMITT, C.: *Tagebücher. October 1912 bis 1915*. 2. korr. Auf. Berlin: Akademie Verlag, 2005.

je pak pro naše téma zvláště důležitý. Vycházel totiž z vědomé distance k pouze konzumujícímu tvůrci moderního světa továren a jejich komínů či jinak také vědomím „transcendence“ oproti těm, jež se ztrácejí v „imanenci“ světa potřeb, a samozřejmě i vlastním nepopíratelným nadáním. (Tielke, 2015, s. 231 – 255)

Z takto naznačené perspektivy se ukazuje, že aspekt katolicismu má také politický rozměr, jehož obsahem je především snaha o zachování vlastní identity v silně nepřátelském prostředí. V této souvislosti pak jistě není náhoda, že se Schmitt vzhlížel (spatřoval mnoho podobností) v Tocquevillovi, na což významně poukázal výzkum P. Šajdy.⁹ Olaf Blaschke rovněž zkoumající charakter německého katolického prostředí konce 19. století vytyčil několik základních rysů takto chápaného katolictví: 1) již zmíněná role konstituentu vlastní identity; 2) role ideologická, která v konfrontaci s modernou umožňovala zjednodušeně interpretovat stále narůstající složitost moderní společnosti; 3) role kompenzační spočívající v určení a nalezení zdrojů vlastní hodnoty a také skupiny obyvatel, jež se od těchto hodnot vzdalovala.¹⁰ Z tohoto krátkého výčtu je patrné, že se z křesťanství v jeho katolické institucionální podobě stává společenský faktor, u nějž se rovina skutečně prožívaného křesťanství stává sice něčím samozřejmě předpokládaným, nicméně zcela jistě ne co do příčinnosti utváření politických jednání osamoceným.

Zhodnotíme-li Schmittovu tvorbu v jejím vývoji, a v našem textu se omezíme na období do roku 1933, můžeme naznačené momenty v jeho díle identifikovat. Již raná tvorba, a to především texty jako *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*, *Theodor Däublers „Nordlicht“* a *Sichtbarkeit der Kirche*, jsou polemicky zaměřeny proti snahám vysvětlit původ práva pouze pomocí světa imanentních prostředků. Jinak také řečeno, Schmitt obhajuje nutnost předpokladu transcendentního pólu lidské existence pro zachování její *vážnosti*, kdy tuto *vážnost* vymezuje opět nikoliv pozitivně, ale na pozadí popisu moderního člověka, který žije pouze v zajetí prostředků.¹¹

Druhé a z hlediska Schmittovy tvorby nejvýznamnější období dvacátých let je ve svém počátku předznamenáno dvěma texty, *Politickou theologií* a *Římským katolicismem a politickou formou*. V *Římském katolicismu a politické formě* Schmitt předpokládá, že katolická církev stejně jako moderní stát, mohou vážnost člověka zachovat pouze za předpokladu, že jsou schopny reprezentace.¹² V případě katolické církve to je reprezentace Krista a v případě státu to může být například idea spravedlnosti či rovnosti do řádu přirozenosti nenáležející idea. Konzum a ekonomie reprezentovány být nemohou. V *Politické theologii* pak Schmitt podává svoji teorii sociologie politických pojmů

9 ŠAJDA, P.: O epistemologické výhode porazených: C. Schmitt a R. Kosselleck.

10 BLASCHKE, O.: *Katholizismus und Antisemitismus im Deutschen Kaiserreich*. Bielefeld (Diss.), 1997, s. 94 – 105. GROSS, R.: *Carl Schmitt und die Juden. Eine deutsche Rechtslehre*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005, s. 23.

11 BROKOFF, J.: *Die Apokalypse in der Weimarer Republik*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2001, s. 36.

12 SCHMITT, C.: *Římský katolicismus a politická forma*. Praha: Oikúmené, 2013, s. 46.

a píše, že veškeré politické pojmy jsou sekularizovanými pojmy teologickými s tím, že jím analyzovaný vývoj od 16. století směřuje k neutralizaci a depolitizaci, tedy ke stavu, v němž je jedinec zcela ponořen do metabolické výměny energie se svým prostředím. Elegantněji to lze vyjádřit tak, že depolitizovaný a neutralizovaný stav nastává ve chvíli, kdy se člověk stává součástí přirozenosti.

Počátek třetí a určující fáze bychom mohli klást do roku 1927, kdy Schmitt publikuje svůj slavný text *Pojem politična*. V něm je politično vytyčeno pomocí dvou základních kategorií přítele a nepřítele. Politično je základním rozměrem člověka s tím, že vědomí, byť jen možnosti někoho zabít, nebo být zabit, je zřejmě posledním zdrojem pro zachování vážnosti života, a to opět v konfrontaci s pouze zábavným životem.

Jednotlivými problematickými okruhy, které se v těchto fázích ukazují, se budeme zabývat v následujících oddílech, nicméně již z jejich uvedeného krátkého představení lze naznačenou strukturální podobnost Schmittova myšlení s obecnými charakteristikami německého katolického prostředí předznamenat: 1) politická role katolictví je upřednostněna před aspektem náboženským – to, co zde na explicitní rovině chybí, je rovina víry či také lásky;¹³ 2) moment polarizace (tj. určitá forma zjednodušení) se od *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen* k *Pojmu politična* intenzifikuje a zároveň ztrácí na pozitivním obsahu. Zatímco například v textu z roku 1917 *Die Sichtbarkeit der Kirche* lze Schmittovu analýzu společenského vývoje číst stále jako kritiku katolického myslitele,¹⁴ je *Pojem politična* z roku 1933 charakteristický absolutizací politické danosti člověka a přistoupením na skutečnost, že moderní člověk „ví vše, ale v nic již nevěří“;¹⁵ 3). Tato finální polarizace, která pak později v Schmittově knize *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes* z roku 1938 nabývá zcela odpudivou a explicitně antisemitskou podobu, na obecné úrovni přítele/nepřítele relativizuje rozdíl katolík/protestant, a tím eliminuje i starý zdroj pocitu méněcennosti. V následujících podkapitolách se tedy zaměříme podrobněji na to, jakým způsobem Schmitt diagnostikuje moderní vývoj společnosti a charakter moderního člověka, abychom tak poukázali na Schmittovu negativní antropologii.

13 SLOVÁČEK, P.: *Antropologické předpoklady politického myšlení Carla Schmitta*. Opava : Slezská univerzita v Opavě, 2017, s. 33 – 42.

14 MASCHKE, G.: La Rappresentazione Cattolica. Carl Schmitts politische Theologie mit Blick auf italienische Beiträge. In: *Der Staat*, 1989, r. 28, č. 4, s. 558.

15 SCHMITT, C.: *Theodor Däublers „Nordlicht“. Drei Studien über die Elemente, den Geist und die Aktualität des Werkes*. 3. Auf. Berlin: Duncker & Humblot, 2009, s. 60. SLOVÁČEK, P.: *Antropologické předpoklady politického myšlení Carla Schmitta*, s. 66 – 87.

2. Schmittův antiindividualismus do roku 1918

V zápiscích z let 1913 – 1915 dominují dvě témata – vztah mezi mužem a ženou a podoba či charakter moderního člověka a světa. Obě roviny mohou být pro porozumění vývoji Schmittova myšlení důležité, zde se nicméně zaměříme především na tu druhou.¹⁶

Znakem doby je podle Schmitta prostředečnost (*Mittelbarkeit*), uvěznění člověka v prostředcích bez ohledu na účel. Jejímí základními atributy či znaky jsou reklama, manažer, noviny, vydavatel a klábosení.¹⁷ Člověk ztratil přístup sám k sobě a postavil prostředky na místo účelů. Obeliskem této doby je tovární komín, který se nicméně v době pracovního klidu stává naprosto bezvýznamným. Tato alegorie je velmi výmluvná, neboť naznačuje i pozici člověka, který tak sám nabývá hodnoty jen potud, pokud je producentem, pokud je zařazen do řetězce tvorby dalších prostředků.¹⁸ Schmittovy úvahy jsou na této rovině ozvěnou Augustinova zhodnocení aktuální pozice člověka ve stavu hříchu. Podobnost to samozřejmě není náhodná. Schmitt Augustina velmi dobře zná a motiv hříchu je i pro něj antropologicky určující.¹⁹ Nicméně lze také říci, že podobnost je v nám přístupné poloze pouze vnějšková. Schmitt vymezuje či naznačuje hodnotu člověka jinými prostředky než individuálním intencionálním vztahem (láskou) k Bohu. O tomto vztahu (lásce, víře) se v *Tagebücher* dovídáme jen velmi málo, což se nezmění. Již v roce 1912 tak Schmitt podmiňuje hodnotu člověka jeho společenskou situovaností. Že má Schmitt na mysli právě tento motiv či tuto klasickou představu o člověku (*zoon politikon*), prozrazuje i to, že *to anthropinum* se ukazuje především ve srovnání člověka s jemu nejbližšími věcmi na zemi, tedy se zvířaty. Pro ty je pak typické, že svůj život tráví především v koloběhu reprodukce a metabolické výměny se svým prostředím. Schmittovými slovy vyjádřeno, tentokrát již ale ve vztahu k typickému představiteli buržoazie (k jistému Rosenbaumovi), je takový život jen konzumací (*er ist immer am Fressen*), souloží (*Vögeln*) a trávením (*Verdauen*). Tento život bez velikosti (*ohne Größe*) se zároveň pyšní velkým sebeuvědoměním a sebereflexí, jež se opírá o subsumpci vlastních prožitků pod literární modely románů nebo pod velmi povrchně recipované filosofické texty. Tento pocit sebeuvědomění je ale velkým omylem, je projevem nemoci.²⁰

Uvedené charakteristiky moderního člověka a jeho myšlení jsou pouze těmi nejmvlivnějšími, Schmittovy *Tagebücher* poskytují mnohem plastičtější obraz, v němž se nejedná o nic méně, než o vytyčení nepřítele (*Feind*), což

16 Srov. SOMBART, N.: *Die deutschen Männer und ihre Feinde. Carl Schmitt, ein deutsches Schicksal zwischen Männerbund und Matriarchatsmythos*. München : Hanser, 1991.

17 SCHMITT, C.: *Tagebücher. October 1912 bis 1915*. 2. korr. Auf. Berlin : Akademie Verlag, 2005, s. 34.

18 SCHMITT, C.: *Theodor Däublers „Nordlicht“*, s. 35.

19 DAHLHEIMER, M.: *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus 1888 – 1936*. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh, 1994, s. 65 – 70.

20 SCHMITT, C.: *Tagebücher. October 1912 bis 1915*, s. 47. BROKOFF, J.: *Die Apokalypse in der Weimarer Republik*, s. 23, 86.

ještě získá na intenzivním významu, jak uvidíme níže. Přesto jako konstitutivní, a to i pro další vývoj Schmittova myšlení, se ukazuje způsob, jímž již v roce 1912 Schmitt popisuje podmínky, za nichž se může uskutečňovat život člověka, který by nebyl jen onou Rosenbaumovou metabolickou výměnou. Vzhledem k závažnosti Schmittovy odpovědi ji uvedme v plném znění:

„Osobnost je osobností ne v rámci zákonů, ale teprve skrze zákony. Zákony nemohou omezit osobnost. To, co mohou omezit nebo krotit, jsou projevy a bujení žádostivých a vášnivých choutek, které ohrožují trvání právního řádu. To, co je osobností, se ukazuje skrze právní řád, a nejedná se tak o ničím neomezený prostor.“²¹

Obraťme nyní pozornost ke třem textům publikovaným ještě v období první světové války, a to k *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen* (dále jen *Der Wert des Staates*), k *Theodor Däublers „Nordlicht“* (dále jen *Nordlicht*) a k *Die Sichtbarkeit der Kirche*. Ve všech těchto textech totiž Schmitt pozici moderního člověka tematizuje, ačkoliv vždy jinými prostředky a v rámci odlišných oblastí.

Korespondenci mezi *Der Wert des Staates* a *Tagebücher* můžeme konstatovat již v úvodních pasážích textu. V nich se ukazuje, že Schmitt si je vědom toho, jak cize či ne zcela v duchu doby se jeho úvahy o vztahu státu, práva a jednotlivce mohou jevit.²² V úvodu Schmitt píše, že jeho cílem není jedince zrušit, ale teprve vytyčit podmínky, za nichž jedině lze o jedinci mluvit.²³ Základním sdělením *Der Wert des Staates* je tvrzení, že vlastním subjektem práva není jedinec, ale stát, který právo realizuje v proměnlivém světě jedince, a to již pomocí donucovacích prostředků.²⁴ Stát z jedince, kterého je mimo společenský a právní kontext možno chápat jako pouhý shluk atomů, teprve utváří. Jedinec i jeho hodnota je tedy konstruktem realizovaného práva.²⁵

Uvedené řazení práva, státu a jedince není náhodné, ale hierarchické. Právo a stát teprve umožňují, abychom o jedinci a jeho hodnotě či vážnosti mohli mluvit. Jinak také řečeno, *status civilis* je autentickým stavem člověka. Na této rovině se Schmitt jeví být konzervativním myslitelem či teoretikem. Podíváme-li se totiž na to, co právem rozumí, dozvídáme se, že právo není důsledkem moci. Podstatná část *Der Wert des Staates* je totiž polemikou s názorem, že právo je historickým výsledkem mocenských konfrontací s tím, že vítězné moci jako takové náleží pouze z titulu své dominance artikulace či realizace práva.²⁶ Toto kritérium je pro Schmitta něčím pouze nahodilým. Schmittovu pozici pak můžeme vyjádřit takto: právo nenáleží do řádu přírodní kauzality, a aby právo zůstalo právem, a ne svévolí moci, musí si podržovat

21 SCHMITT, C.: *Tagebücher. October 1912 bis 1915*, s. 63.

22 SCHMITT, C.: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*. 2. Auf. Berlin : Duncker & Humblot, 2004, s. 22.

23 SCHMITT, C.: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*, s. 11.

24 SCHMITT, C.: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*, s. 86.

25 SCHMITT, C.: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*, s. 93.

26 SCHMITT, C.: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*, s. 23.

nezávislost na řádu přirozenosti. Ještě jinak řečeno, právu nesmíme rozumět v imanentním, ale transcendentním smyslu.²⁷

Na tomto místě se můžeme vrátit k srovnání *Tagebücher* a *Der Wert des Staates* v aspektu uchopení jedince. *Tagebücher* se s *Der Wert des Staates* shodují v tom, že *status civilis* je autentickým prostorem pro realizaci lidského života. Liší se ale v míře, v jaké odstupují od tradiční katolické filosofie, jak byla formulována například v rámci tomismu. Zatímco v *Tagebücher* je ještě lidská přirozenost alespoň naznačena v pojmu osobnosti (*Persönlichkeit*), *Der Wert des Staates* se tomuto tradičnímu motivu vyhýbá. Tento odstup je pak doplněn problematizací poznatelnosti transcendentního práva. Ačkoliv jsou *Tagebücher* i *Der Wert des Staates* velmi ostře zacíleny proti individualismu moderního ducha doby, tedy proti takovému myšlení, jež individuum chápe jako základ politického myšlení,²⁸ není pro Schmitta návrat k tradici alternativou.²⁹

I Schmittův *Nordlicht*, ačkoliv se zabývá především literaturou a jazykem, představuje analýzu moderní doby. Výše jsme již několikrát naznačili, že jejím znakem je instrumentalizace nebo „zbožštění“ prostředků. Däublerův epos *Nordlicht* je pro Schmitta tolik důležitý především z toho důvodu, že jeho jazyk se tomuto procesu vzpírá a stále si podržuje mýtotvornou funkci. Schmitt tak ve svém komentáři zcela ve shodě s úvahami v *Tagebücher* i *Der Wert des Staates* ukazuje pomocí kontrastu mezi Däublerovým jazykem a jazykem běžné řeči, jak se i v rámci této domény realizuje vtažení člověka do řádu přírodní kauzality. Jazyk je jen nástrojem dorozumění (je naturalizován), plní jen svou funkci koordinace jednání s ohledem na individuální účely, v jeho rámci již nelze utvářet žádný mýtus.³⁰

Z řečeného se ukazuje, že i v textu komentáře k *Nordlicht* Schmitt proti sobě staví dva protiklady – naturalizovaný jazyk a básnický mýtotvorný jazyk, jenž neslouží k účelům obstarávání. Moderní svět je pak světem bez mýtu, který by byl schopen jedinci zajistit prostředky překračující vztažný bod jeho života:

„*Ecce saeculum. V něm vznikl Däublerův Nordlicht, který je tak hluboký, jak je naše doba plochá, tak velký, jak je náš čas malý, tak plný božského ducha, jak jej on postrádá.*“³¹

Nyní se můžeme obrátit k poslednímu textu z období do konce první světové války. *Die Sichtbarkeit der Kirche*, opět kontroverzní text,³² začíná těmito slovy:

27 SCHMITT, C.: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*, s. 44.

28 SCHMITT, C.: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*, s. 11 – 13.

29 DAHLHEIMER, M.: *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus 1888 – 1936*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 1994, s. 161.

30 SCHMITT, C.: *Theodor Däublers „Nordlicht“. Drei Studien über die Elemente, den Geist und die Aktualität des Werkes*, s. 43.

31 SCHMITT, C.: *Theodor Däublers „Nordlicht“. Drei Studien über die Elemente, den Geist und die Aktualität des Werkes*, s. 64.

32 GROH, R.: *Carl Schmitts gnostischer Dualismus. Der boshafte Schöpfer dieser Welt hat es so eingerichtet (...)*, s. 49. MASCHKE, G.: *La Rappresentazione Cattolica. Carl Schmitts politische Theologie mit Blick auf italienische Beiträge*, s. 558.

„Dvě věty stojí v základu všeho toho, co lze o viditelnosti církve říci: člověk není sám ve světě: svět je dobrý a vše špatné, co se v něm dává, je důsledkem hříchu člověka.“³³

Těmito větami Schmitt navazuje na jádro své kritiky moderního světa, tedy na jeho utilitární individualismus, a zároveň podává nebo naznačuje její teologické předpoklady, které jsou velmi tradiční, na což má poukázat již podtitul textu *Eine scholastische Erwägung*. Nejedná se však o scholastickou úvahu, mnohem bližší, než třeba Akvinský je Schmittovi Augustin, a to již zmíněným důrazem na hříšnost člověka. Co je snad především scholastické, je pozitivní hodnocení světa, který nakolik je, natolik je dobrým. Stvoření je tedy dobré a veškeré zlo je zapříčiněno hříchem člověka.

V *Der Wert des Staates* jsme v rámci filosofické diskuze mohli sledovat, jak Schmitt rozumí podmínkám možnosti realizace hodnotného lidského života. Člověk mimo stát je pro něj jen shlukem atomů. V *Die Sichtbarkeit der Kirche* k individuálním tendencím přistupuje z odlišného hlediska problematizace osobního vztahu k Bohu, jenž veškerou světskou legitimitu potenciálně relativizuje. Dosah tohoto Schmittova kroku budeme moci zhodnotit níže.

3. Poválečné období

Schmittova *Politická theologie* z roku 1922 patří spolu *Pojmem politična* k Schmittovým nejnámějším textům. Podtitul *Politické theologie* pak zní *Čtyři kapitoly k učení o suverenitě* a suverenita je, na rozdíl od titulem avizované politické teologie, o níž v celém textu padne zmínka jen třikrát, v centru zájmu tohoto velmi krátkého textu.

S ohledem na naše téma nás ale pojem suverenity, již Schmitt hned v úvodní větě *Politické theologie* definuje pomocí rozhodnutí o výjimečném stavu, nebude primárně zajímat. Mnohem důležitější je kontext, z něž na příklad suverenity pohlíží. Tento kontext pak můžeme vytyčit těmito větami ze třetí kapitoly:

„Všechny pregnantní pojmy moderní státovědy jsou sekularizovanými pojmy teologickými. Nejen ve svém historickém vývoji, protože byly z teologie přeneseny na státovědu, když se například z všemohoucího Boha stal všemocný zákonodárce, ale také ve své systematické struktuře, jejíž poznání je nutné pro sociologické zkoumání těchto pojmů.“³⁴

„Metafyzický obraz, jejíž si určitá doba vytváří o světě, má tutéž strukturu jako to, co je pro ni zřejmé jako forma její politické organizace. Stanovení

33 SCHMITT, C.: *Tagebücher. October 1912 bis 1915*, s. 15.

34 SCHMITT, C.: *Politická theologie*. Praha: Oikúmené, 2012, s. 31.

*takové identity je sociologií pojmu suverenity. Dokazuje, že metafyzika, ..., je nejintenzivnějším a nejjasnějším výrazem určité epochy.*³⁵

Když Schmitt v *Politické theologii* hovoří o sociologii politických pojmů v právě naznačeném smyslu, připomíná, že se tímto tématem zabýval již dříve, a to explicitně v *Der Wert des Staates*. Pokud si dáme tu práci a *Der Wert des Staates* z tohoto hlediska prozkoumáme, dozvíme se, že o analogiích, jaké naznačuje v *Politické theologii*, v ní mnoho není. Odkaz k *Der Wert des Staates* ale přesto plní významnou roli, která má i pro nás vypovídající hodnotu. Když Schmitt v *Politické theologii* zpracovává svou sociologii politických pojmů, vyrovnává se jak s Marxem (Engelsem), tak s Weberem.³⁶ V prvním případě poukazuje na nesmyslnost teorie ekonomické podmíněnosti myšlení a v druhém případě odmítá Weberovo spojení *pojmového rezultátu s jeho sociologickým nositelem*, což Schmitt považuje za věc psychologického zkoumání relevantního pro sociologa.³⁷ Schmitt sám se explicitně vyhýbá zavádět kauzální vztah, který je dle jeho soudu založen na vytvoření protikladů (základna x nadstavba; prostředí x duchovní výkony) a doprovázen pokusem o jejich následné zrušení.³⁸ Jak tedy rozumět Schmittově sociologii politických pojmů a zároveň neupadnout do jednoho z nabízejících se extrémů? Právě v tuto chvíli se ukazuje význam rekurzu k *Der Wert des Staates* jako velmi nápomocný. Můžeme-li totiž chápat právě uvedenou poznámku o zrušení protikladů, jež se uskutečňuje jak v Marxově, tak ve Weberově projektu, vážně, pak Schmittovi jde o jejich zachování, a to bez nároku na redukci jediného z nich. Schmitt tak opět stvrzuje svůj dualismus, který byl v raných textech zajištěn v odmítnutí vysvětlovat právo skrze moc i v odmítnutí čistě spirituálního a individuálního vztahu k Bohu potvrzením významu viditelné církve jako prostředkující instance mezi Bohem a jedincem. V Schmittových úvahách o sociologii politických pojmů tedy nejde v prvé řadě o poukaz na to, že se moderní politické a právní pojmy ustavily jako výsledek sekularizace původně pojmů theologických, ale o ustavení analogie, tedy vztahu odpovídání mezi metafyzikou určité epochy a formou politické organizace, která jen v případě této korespondence může být chápána jako legitimní a také fungovat jako politický rámec lidského života. Pokud bychom se ale na tomto místě zastavili, stále bychom se nedostali k jádru Schmittova stanoviska. A právě zde nás Schmitt oprávněně odkazuje k *Der Wert des Staates*, neboť poukazu k metafyzice musíme rozumět trochu jinak než v klasickém, řekněme aristotelském či tomistickém smyslu. Schmitt tak za prvé nemá na mysli metafyziku ve smyslu jistého poznání. Dokonce, a to za druhé, u Schmitta platí, že v zásadě používá termíny metafyzika a teologie zcela zaměnitelným způsobem. Pokud vezmeme v potaz tento způsob

35 SCHMITT, C.: *Politická theologie*, s. 37.

36 HENNING, O.: Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen. In: Mehring, H. (Hrsg.), *Carl Schmitt. Der Begriff des Politischen. Ein Kooperativer Kommentar*. Berlin, Akademie Verlag, 2009, s. 164.

37 SCHMITT, C.: *Politická theologie*, s. 36.

38 SCHMITT, C.: *Politická theologie*, s. 37.

používání pojmu metafyzika u Schmitta, blížíme se tím k významu, který by bylo možno přiblížit pomocí Foucaultovy *epistémé*.

Pro tento závěr hovoří tři charakteristické rysy Schmittových úvah. Za prvé, a to jsme již zmínili, je Schmitt velmi skeptický co do možností filosofie jako systému. V *Politické teologii* explicitně hovoří o *filosofii konkrétního života* a když hodnotí své vlastní myšlení, tak naznačuje, že je spíše hermeneutikou aktuálního dějinného okamžiku.³⁹ Rovněž v *Politické teologii* odmítá možnost vazby práva na určitý filosofický systém, pozitivní právo je dle jeho soudu vždy situační.⁴⁰ Tak v diskuzi s Hansem Kelsenem, autorem tzv. ryzí teorie práva, zpochybňuje možnost chápat právo jako čistě abstraktní systém norem, a to odkazem k výjimce, která na rozdíl od normy vysvětluje vše. Za druhé pak je metafyzika či teologie zcela nezávislá na psychologických předpokladech, není psychologicky vysvětlitelná. Jinak také řečeno, ona Schmittova metafyzika, jak jsme ji jen pomocně přiblížili k Foucaultově *epistémé*, je nadindividuální, stejně jako je právo v *Der Wert des Staates* zcela nezávislé nejen na moci, ale také na jednotlivci, který je nakonec jeho konstruktem.⁴¹ Za třetí je pak pro jednotlivce nemožné ze své příslušnosti k dané epoše s jí náležející metafyzikou vystoupit.

V *Římském katolicismu a politické formě* Schmitt předkládá obraz katolické církve v následujících slovech:

„Z hlediska politické ideje katolicismu spočívá podstata římskokatolického complexio oppositorum ve specifické formální převaze nad materií lidského života, jak ji dosud žádné impérium neznalo. Zdárně zde proběhla substanční formace historické a sociální skutečnosti, jež navzdory svému formálnímu charakteru setrvává u konkrétní existence, plná života, a přece v nejvyšší míře racionální. Tato formální osobitost římského katolicismu se zakládá na přísném uskutečnění principu reprezentace. Ten lze v jeho zvláštnosti ozřejmit protikladem k dnes vládnoucímu ekonomicko-technickému myšlení.“⁴²

V schopnosti reprezentace, kterou ve své *Verfassungslehre* definuje jako zpřítomnění nepřítomného, vidí Schmitt sílu katolické církve a především zdroj jejího bytostně politického charakteru.⁴³ Tomu můžeme na pozadí již řečeného rozumět i tak, že politika je všude tam, kde tím určujícím nejsou individuální žádosti a potřeby.⁴⁴ Moderní doba a jí vlastní myšlení ale od individua vychází, a neboť se žádná politika neobejde bez oné výše naznačené ideje, stávají se moderní ideou žádající oddanost produkce, konzum, případně výživa. Z této perspektivy je pak velmi dobře srozumitelná věta *Politické teologie*, která je

39 SCHMITT, C.: *Politická teologie*, s. 16. Srov. ŠAJDA, P.: O epistemologickej výhode porazených: C. Schmitt a R. Kosselleck, s. 790.

40 SCHMITT, C.: *Politická teologie*, s. 15.

41 SCHMITT, C.: *Politische Romantik*. Berlin: Duncker & Humblot, 1991, s. 6. HENNING, O.: *Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen*, s. 157.

42 SCHMITT, C.: *Římský katolicismus a politická forma*, s. 13 – 14.

43 SCHMITT, C.: *Verfassungslehre*. 9. Auf. Berlin: Duncker & Humblot, 2003, s. 209, 212. LANGE, CH.: *Mysterium Wirklichkeit*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2003, s. 140 – 141.

44 BROKOFF, J.: *Die Apokalypse in der Weimarer Republik*, s. 43, 104.

kondenzovanou diagnózou moderní doby: „*Nic není dnes modernější než boj proti političnu.*“⁴⁵

V *Římském katolicismu a politické formě* se Schmittovi v žádném případě nejedná o to, aby katolickou církev obhajoval jako ideální politické společenství.⁴⁶ Zdůrazňuje jen její charakter, který spočívá v tom, že díky reprezentaci ideje, je zástupkyní Krista na zemi, nedovoluje svým příslušníkům upadnout pouze do světa potřeb a žádostí. Ještě jinak řečeno, neumožňuje, aby se z jednotlivce stal výchozí bod. V tomto spatřuje příčinu bytostně politického charakteru katolické církve, který mu zároveň slouží k tomu, aby mohl srovnávat vývoj moderního státu v aspektu jeho směřování ke ztrátě politického charakteru, který je dle Schmittova soudu dovršen v právním státu 19. století.

A zde se dostáváme k vlastní představě novověkého a moderního vývoje, který Schmitt chápe jako postupující proces depolitizace a neutralizace.⁴⁷

4. Teorie politična v kontextu kritiky moderní doby

Schmittovu teorii politična lze chápat jako komplementární část politické teologie. Jak jsme výše uvedli, týká se politická teologie především vývoje novověkého a moderního myšlení, a to ve vztahu k politickým formám společnosti. Teorie politična pak politickou teologii doplňuje v tom smyslu, že tento samotný proces také hodnotí. Teorie politična je tedy nejen popisem a kritikou novověkého a moderního vývoje myšlení a forem politické organizace evropských států, ale také Schmittovým pozitivním příspěvkem k politické filosofii i filosofické antropologii, který dle našeho soudu úzce souvisí s Schmittovým přesvědčením o nemožnosti návratu k ztracené jednotě náboženství, filosofie a politiky, čímž se pak odlišuje od konzervativních politických teoretiků.⁴⁸

Veškeré politické teorie lze podle Schmitta rozdělit na základě toho, zda člověka chápou jako od přirozenosti dobrého, nebo zlého či přinejmenším nebezpečného. Pokud toto kritérium budeme aplikovat i na Schmitta samotného, nezbude nám než jej zařadit do druhé skupiny. Dodejme, že v tomto ohledu Schmittovo hobbesovské přesvědčení koresponduje s výsledky moderních antropologických studií nezatížených progresivistickými (marxistickými) stereotypy.⁴⁹

45 SCHMITT, C.: *Politická theologie*, s. 51.

46 MASCHKE, G.: *La Rappresentazione Cattolica. Carl Schmitts politische Theologie mit Blick auf italienische Beiträge*, s. 576.

47 SCHMITT, C.: *Politická theologie*, s. 80.

48 DAHLHEIMER, M.: *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus 1888 – 1936*. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh, 1994, s. 161.

49 CHAGNON, N.: *Noble Savages*. New York: Simon & Schuster, 2013, s. 8 – 45. PINKER, S.: *The Better Angels of Our Nature*. London : Penguin Book, 2011. ŠAJDA, P.: Schmittova teória nepriateľ'a jako výzva pre Kierkegaardovu teóriu nepreferenčnej lásky. In: *Filozofia*, 2018, roč. 73 č. 10, s. 810. ŠAJDA, P.: A Political Challenge to Christian Practical Philosophy. In: Schreiber, G. (ed.), *Interesse am Anderen*. Berlin: De Gruyter, 2019, s. 752 – 758.

Teorie politična pak na toto antropologické určení navazuje. V *Pojmu politična* z roku 1928 tak Schmitt píše, že politično je jednou z oblastí lidské existence, jejímiž základními kategoriemi jsou kategorie přítele a nepřítele.⁵⁰ Tato oblast je přitom na jiné oblasti (estetickou, morální či ekonomickou) neredukovatelná. Nepřítel, který je zde chápán nikoliv jako nepřítel osobní, ale veřejný, může být obchodním partnerem, nemusí být morálně problematický, může dokonce sdílet naše náboženské přesvědčení. V *Pojmu politična* z roku 1933 dochází k výraznému posunu. Politično již není oblastí stojící vedle oblastí jiných, ale oblastí mnohem hlubší, základnější.⁵¹ Političnem se v tomto smyslu může stát jakákoliv jiná oblast lidského života ve chvíli, kdy konflikt či napětí v jejím rámci dosáhne bodu, v němž dochází k rozlišení přítele a nepřítele. Možnost konfliktu je tak dle Schmitta inherentní v každé z oblastí lidského života a v tomto smyslu je i politično člověku osudem.⁵²

Tímto popisem politična se ale Schmittova koncepce politična nevyčerpává. Pokud bychom se na tomto místě zastavili, mohli bychom být v pokušení ji chápat jako teorii mezinárodních konfliktů, případně jako teorii, jež popisuje vnitřní rozpad politického celku, což také Schmitt dělá, když se zamýšlí nad charakterem občanské války a podmínkami, za nichž politická jednota zaniká.⁵³ Teorie politična má však ještě jednu rovinu, která je s ohledem na naše téma i s ohledem na naznačenou antropologickou pozici základnějšího charakteru. Tato rovina je pak vytyčena nepřátelstvím ve vztahu k političnu samému.⁵⁴ Jak jsme v rámci tematizace politické teologie jako sociologie politických pojmů mohli zahlédnout, stojí novověký a moderní vývoj ve znamení neutralizace a depolitizace, tedy ve znamení pokusu o eliminaci politična a nepřítele. V *Pojmu politična* pak Schmitt sám píše, že dnes není nic modernějšího, než boj proti političnu. Nositelé tohoto boje jsou pak pro Schmitta skutečnými nepřáteli. Pokud se omezíme na *Pojem politična*, pak důvod tohoto určení můžeme spatřovat především v tom, že neutralizovaný a depolitizovaný stav, který zcela jistě není logicky nemožný, ačkoliv nic nenaznačuje tomu, že by měl být v dohledné budoucnosti realizovatelný, zbavuje lidský život jeho vážnosti.⁵⁵ Především pak tím, že se v jeho rámci rozhodnutí stává na úrovni jednotlivce indiferentním a na úrovni veřejné nemožným. Leo Strauss ve svých *Poznámkách k Pojmu politična* tento aspekt Schmittovy teorie politična vymezuje jako kritiku moderního pojetí kultury, jež ve své parcializaci různých autonomních oblastí kultury tyto oblasti činí politicky neutrálními s tím, že do nich především moderní člověk utíká.⁵⁶ (Strauss, 1995, s. 94) S tímto Straussovým názorem

50 SCHMITT, C.: *Pojem politična*, s. 26. Srov. ŠAJDA, P.: Schmittova teória nepriateľ'a jako výzva pre Kierkegaardovu teóriu nepreferenčnej lásky, s. 809.

51 SCHMITT, C.: *Der Begriff des Politischen*. Hamburg: Hanseatische Verlag, 1933, s. 7.

52 ŠAJDA, P.: Schmittova teória nepriateľ'a jako výzva pre Kierkegaardovu teóriu nepreferenčnej lásky, s. 810.

53 SCHMITT, C.: *Pojem politična*. Praha/Brno : Oikúmené/CDK, 2007, s. 39.

54 BROKOFF, J.: *Die Apokalypse in der Weimarer Republik*, s. 33. LIEVENS, M.: Carl Schmitt's Metapolitics. *Constellation* 2003, roč. 20, č. 1, s. 121 – 122.

55 SCHMITT, C.: *Pojem politična*, s. 54.

56 STRAUSS, L.: Notes on Carl Schmitt. The Concept of the Political. In: Meier, H., *Carl Schmitt and Leo Strauss. The Hidden Dialogue*. Chicago, 1995, s. 94.

zcela jistě můžeme souhlasit a dodat, že politično jako základní danost člověka slouží Schmittovi coby zcela sekularizovaná náhrada, k níž je možno se odvolat v moderním světě, v němž na přesvědčivosti ztratila jak teologie, tak filosofie (rozum).

Závěr

Z našeho exkurzu je patrné, že antropologickou problematiku můžeme chápat jako stěžejní téma v díle Carla Schmitta. S tím se pak samozřejmě, a to jako kontrastní pozadí, pojí i kritika moderní doby i moderního člověka. Co si tedy můžeme z výše uvedeného odnést? Vrcholem Schmittova tvůrčího období jsou meziválečná léta a s nimi spojená obava z neutralizace politična, což je obava naprosto oprávněná. Skutečnými nepřáteli jsou tak ti, kteří bojují proti političnu. Je-li pak politično v první řadě napětím a neurčitostí, tj. vědomím trvalé možnosti konfliktu, pak nepřáteli politična jsou všichni ti, kteří chtějí věci lidské svázat kalkulem, výpočtem. To pak lze vyjádřit i jinak: nepřáteli politična jsou ti, kteří pro svou lásku k lidstvu nenávidí člověka s jeho otevřeností třeba i k tragickému osudu.

Literatura

- BLASCHKE, O.: *Katholizismus und Antisemitismus im Deutschen Kaiserreich*. Bielefeld (Diss.), 1997.
- BÖCKENFÖRDE, E. W.: Rezension des Werkes von Hasso Hofmann, *Legalität und Legitimität. Der Weg der politischen Philosophie Carl Schmitts*. *DÖV* 19, 1967.
- BROKOFF, J.: *Die Apokalypse in der Weimarer Republik*. München : Wilhelm Fink Verlag, 2001.
- DAHLHEIMER, M.: *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus 1888 – 1936*. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh, 1994.
- FABER, R.: Carl Schmitt, der Römer. In: Wacker, B. (Hrsg.), *Die eigentlich katholische Verschärfung. Konfession, Theologie und Politik im Werk Carl Schmitts*. München, Wilhelm Fink Verlag, 1994.
- GROH, R.: *Carl Schmitts gnostischer Dualismus. Der boshafte Schöpfer dieser Welt hat es so eingerichtet (...)*. Berlin : LIT, 2014.
- GROSS, R.: *Carl Schmitt und die Juden. Eine deutsche Rechtslehre*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2005.
- HENNING, O.: Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen. In: Mehring, H. (Hrsg.), *Carl Schmitt. Der Begriff des Politischen. Ein Kooperativer Kommentar*. Berlin, Akademie Verlag, 2009.

- HERTWECK, F., KISOUDIS, D.: „Solange das Imperium da ist.“ *Carl Schmitt im Gespräch mit Dieter Groh und Klaus Figgé 1971*. Berlin : Duncker & Humblot, 2010.
- HÜSMERT, E.: Carl Schmitt in Plettenberg. *Archivpflege in Westfalen und Lippe*, 1997, č. 6, s. 3 – 6.
- CHAGNON, N.: *Noble Savages*. New York : Simon & Schuster, 2013.
- LANGE, CH.: *Misterium Wirklichkeit*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2003.
- LIEVENS, M.: Carl Schmitt's Metapolitics. *Constellation* 20, 2003, č. 1, s. 121 – 137.
- MEHRING, R.: *Pathetisches Denken. Carl Schmitt Denkweg am Leitfaden Hegels : Kaatholische Grundstellung und antimarxistische Hegelsstrategie*. Berlin : Duncker und Humblot, 1989.
- MEIER, H.: *Carl Schmitt and Leo Strauss. The Hidden Dialogue*. London : The University of Chicago Press, 2005.
- MOTSCHENBACHER, A.: *Katechon oder Großinquisitor? Eine Studie zu Inhalt und Struktur der Politischen Theologie Carl Schmitt*. Marburg: Tectum Verlag, 2000.
- MASCHKE, G.: La Rappresentazione Cattolica. Carl Schmitts politische Theologie mit Blick auf italienische Beiträge. *Der Staat*, 28, 1989, č. 4, s. 557 – 575.
- PINKER, S.: *The Better Angels of Our Nature*. London : Penguin Book, 2011.
- QUARITSCH, H.: *Positionen und Begriffe Carl Schmitts*. Berlin : Duncker & Humblot, 2010.
- SCHMITT, C.: *Der Begriff des Politischen*. Hamburg : Hanseatische Verlag, 1933.
- SCHMITT, C.: *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947 – 1951* (Hrsg. E. von Medem). Berlin: Duncker & Humblot, 1991.
- SCHMITT, C.: *Politische Romantik*. Berlin: Duncker & Humblot, 1991.
- SCHMITT, C.: *Verfassungslehre*. 9. Auf. Berlin: Duncker & Humblot, 2003.
- SCHMITT, C.: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*. 2. Auf. Berlin : Duncker & Humblot, 2004.
- SCHMITT, C.: *Tagebücher. October 1912 bis 1915*. 2. korr. Auf. Berlin : Akademie Verlag, 2005.
- SCHMITT, C.: *Pojem politična*. Praha/Brno: Oikúmené/CDK, 2007.
- SCHMITT, C.: *Theodor Däublers „Nordlicht“. Drei Studien über die Elemente, den Geist und die Aktualität des Werkes*. 3. Auf. Berlin : Duncker & Humblot, 2009.
- SCHMITT, C.: *Politická theologie*. Praha: Oikúmené, 2012.
- SCHMITT, C.: *Římský katolicismus a politická forma*. Praha: Oikúmené, 2013.
- SLOVÁČEK, P.: *Antropologické předpoklady politického myšlení Carla Schmitta*. Opava : Slezská univerzita v Opavě, 2017.
- SOMBART, N.: *Die deutschen Männer und ihre Feinde. Carl Schmitt, ein deutsches Schicksal zwischen Männerbund und Matriarchatsmythos*. München : Hanser, 1991.
- STRAUSS, L.: Notes on Carl Schmitt. The Concept of the Political. In: Meier, H., *Carl Schmitt and Leo Strauss. The Hidden Dialogue*. Chicago, 1995.
- ŠAJDA, P.: O epistemologickej výhode porazených: C. Schmitt a R. Kosselleck. *Filozofia* 72, 2017, č. 10, s. 789 – 799.

- ŠAJDA, P.: Schmittova teória nepriateľ'a jako výzva pre Kierkegaardovu teóriu nepreferenčnej lásky. *Filozofia* 73, 2018, č. 10, s. 804 – 817.
- ŠAJDA, P.: A Political Challenge to Christian Practical Philosophy. In: Schreiber, G., *Interesse am Anderen*. Berlin : De Gruyter, 2019, s. 745 – 762.
- WILHELM, K.: Im Schatten des Leviathan – Carl Schmitt und Konrad Weiß. In: Wacker, B. (Hrsg.), *Die eigentlich katholische Verschärfung ... Konfession, Theologie und Politik im Werk Carl Schmitts*. München : Wilhelm Fink Verlag 1994.

Mgr. Petr Slováček, Ph.D.
Slezská univerzita v Opavě
Fakulta veřejných politik
Ústav psychologických
a pedagogických věd
Opava, Bezručovo náměstí 14, 74601
petr.slovacek@fvp.slu.cz